

Перспективи розвитку фермерства в Україні

Постановка проблеми. Світовий досвід підтверджує, що фермерство має високий ступінь адаптивності до ринкових сигналів, гнучко реагує на ринкову кон'юнктуру через зміни виробничих програм, спеціалізацію і диверсифікацію господарської діяльності. Ця гнучкість і варіативність дає змогу фермерським господарствам мати певні переваги порівняно із середніми й великими сільськогосподарськими підприємствами та сприяє розвитку конкуренції в сільському господарстві України. Проте нестача обігових коштів, слабка матеріально-технічна база, складність і постійна зміна системи оподаткування, неврегульованість земельних відносин, нестабільність державної підтримки стримують розвиток фермерських господарств у вітчизняній економіці. Тому актуальним є пошук найбільш ефективних методів регулювання, які б уможливили фермерським господарствам повною мірою здійснювати свою соціально-економічну функцію у розвитку села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У зарубіжних країнах з розвиненими типами аграрних підприємницьких відносин увага вчених більшою мірою зосереджена на питаннях ефективного управлінського впливу на фермерські господарства державних та суспільних інститутів. Ці питання, зокрема, досліджують А. Метьюз [1], А. Лорант [2], Л. Руоксі [3], С. Давидова і К. Томсон [4] й ін.

Умови ефективного функціонування та розвитку фермерства в Україні досліджують В. Гарбар [8], Ю. Лупенко і М. Малік [11], М. Кісіль [16] й ін.

Особливості державного регулювання фермерства розкрито у публікаціях В. Довженко

[9], А. Олішевської [12], Т. Яворської [15], Л. Суліменко та О. Нечипорука [14] й ін.

У дослідженнях учених узагальнено світовий досвід і практику становлення фермерства, виявлено особливості його розвитку в умовах ринкових перетворень. Разом із тим проблеми становлення підприємництва у фермерських господарствах України вимагають додаткових досліджень, пов'язаних із пропозиціями щодо прискорення переходу фермерських господарств на інвестиційно-інноваційний шлях розвитку.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан та виявити проблеми функціонування фермерських господарств в Україні для визначення пріоритетних напрямів подальшого розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. З початком ринкових перетворень в Україні почався процес створення фермерських господарств, що супроводжувався формуванням системи державної підтримки їх розвитку. Необхідність останнього зумовлюється значною роллю фермерства у соціально-економічному розвитку села завдяки зростанню виробництва й задоволенню суспільних потреб у сільськогосподарській продукції, підвищенню ефективності використання природних, людських і капітальних ресурсів при збереженні навколишнього середовища, зростанню рівня й поліпшенню якості життя сільського населення, формуванню інвестиційно-інноваційних зон і розв'язанню соціальних проблем села. Як показують дослідження зарубіжних учених, однією із сильних сторін фермерських господарств є їхня стійкість. Усі вони працюють в умовах ризику й невизначеності, які характерні для сільськогосподарської галузі, але при цьому зберігають свою структуру, функції та самоідентичність [4, с. 29].

Згідно із Законом України «Про фермерське господарство» воно є «формою підпри-

* Науковий керівник – О.А. Козак, кандидат економічних наук.

© О.С. Дудник, 2016

емницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою й реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону» [10].

Характерними особливостями фермерських господарств є переважно малі розміри, незначні за обсягом початковий капітал і площі земельних ділянок, опора на власні кошти, орієнтація на кон'юнктуру ринку, зосередження на випуску товарної продукції, комерційний розрахунок, ризик, підприємливість. Активізація фермерства створює умови для розвитку малого сільського бізнесу.

Розвиток фермерських господарств зумовлюється зовнішніми та внутрішніми чинниками [1, с. 27]. До внутрішніх належать кількісний і якісний склад виробничих ресурсів, особистісні характеристики фермера й членів його сім'ї, спосіб управління, застосування технології. Ці чинники формують резерви підвищення ефективності та стійкості діяльності фермерських господарств до умов зовнішнього середовища. Зовнішніми чинниками є: правові основи діяльності цих

господарств за всіма її напрямками, особливо в питаннях визначення статусу господарств у системі аграрного виробництва, розвитку їх кооперації й земельних відносин; умови та доступ до кредитування; умови збуту фермерської продукції; діюча система державної підтримки, закупівель і зовнішньоекономічна політика держави; розвиток інформаційної системи.

Динаміка й особливості ресурсного забезпечення фермерських господарств України наведені у таблиці 1.

Як показують дані таблиці, кількість фермерських господарств щорічно зменшується. У відсотках до загальної кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційними формами господарювання у 2014 році фермерські господарства становили 75%, використовували 21,5% сільськогосподарських угідь, орендовані землі становили 78,4% від загальної площі землі в їх користуванні. Збільшується площа використовуваних сільськогосподарських угідь і чисельність працюючих із розрахунку на одне господарство, підвищується продуктивність праці. Це доводить про укрупнення фермерських господарств.

1. Загальна кількість та ресурсне забезпечення фермерських господарств України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість фермерських господарств, од.	41525	41384	40676	40752	39428
Площа с.-г. угідь, тис. га	4290,8	4341,6	4389,4	4451,7	4600,0
у т.ч. ріллі	4161,9	4221,9	4260,7	4310,0	4543,2
Площа с.-г. угідь у розрахунку на 1 ФГ, га	103,3	104,9	104,7	109,2	117,2
Чисельність працюючих, осіб	98400	99858	100243	98617	94780
з них найманих працівників	57662	59596	59192	58432	57185
Чисельність працюючих: на 1 ФГ	2,4	2,4	2,5	2,4	2,9
на 100 га угідь	2	2	2	2	2
Вироблено валової продукції на 1 працюючого, тис. грн	121,6	162,2	140,8	193,6	202,5
Наявність сільськогосподарської техніки в ФГ на кінець року, шт.					
Трактори – всього	29254	31981	34960	35019	33593
із розрахунку на 100 га ріллі	0,70	0,76	0,82	0,81	0,75
Комбайни	9010	9852	10354	9892	9622
Бурякозбиральні машини	766	728	728	625	562
Сівалки	15453	16984	18651	18687	18419
Жатки валкові	2824	3068	3099	3391	3403

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [13].

Проте більшість їх малоземельні – 56,3% мають земельний наділ, що не перевищує 50 га, і лише 4,7% – понад 500 га [13]. З 2012 року намітилася тенденція до зниження кількості сільськогосподарської техніки фермерських господарств, що підтверджує про погіршення матеріального забезпечення

виробництва. На одне господарство припадає в середньому 0,75 трактора, 0,24 комбайна та 0,35 вантажного автомобіля, що звичайно недостатньо для обробітку сільськогосподарських угідь.

Результативність діяльності фермерських господарств України показана у таблиці 2.

2. Ефективність виробництва та результати діяльності фермерських господарств України

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Валова продукція у постійних цінах 2010 р., млн грн	11965,8	16192,5	14111,1	19091,4	19188,8
у % до загального обсягу с.-г. виробництва	6,1	6,9	6,3	7,6	7,6
Рослинництва: млн грн	10840,9	14997,7	12843,1	17695,3	17847,0
%	90,6	92,6	91,0	92,7	93,0
Тваринництва: млн грн	1124,9	1194,8	1268,0	1396,1	1341,8
%	9,4	7,4	9,0	7,3	7,0
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн	10788,8	13935,5	17936,5	17491,4	24404,9
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції, тис. грн на 1 фермерське господарство	259,8	333,1	440,9	421,4	744,0
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, млн грн	2626,2	3428,5	3914,4	2844,8	5569,4
у т.ч. від сільськогосподарської продукції	2588,8	3415,9	3828,2	2765,9	5452,6
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	32,2	32,6	27,9	19,4	29,6
у т.ч. виробництва сільськогосподарської продукції, %	32,4	33,4	27,8	19,2	29,6
продукції рослинництва, %	35,4	36,8	30,0	20,8	31,5
продукції тваринництва, %	1,8	2,9	1,3	2,6	5,5

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [13].

Валова продукція фермерських господарств щорічно зростає. У структурі виробництва переважає продукція рослинництва і його частка підвищується. Зростає також частка фермерства у структурі сільськогосподарського виробництва України (з 6,1% у 2010 році до 7,6% у 2014-му). У 2014 році серед основних культур, що вирощуються фермерами, переважали соняшник (19,3% виробленого в Україні), картопля (18,2%), соя (15,7%) та зернові (зокрема, просо – 20,6%, гречка – 19,2, ячмінь – 16,8, пшениця – 14,3%) [13]. Вища врожайність у господарствах з більшими обсягами валового збору.

Поголів'я худоби і птиці у фермерських господарствах до 2014 року постійно зрос-

тало, спостерігається скорочення поголів'я, хоча частка цих господарств у вирощуванні певних видів тварин залишається сталою.

За аналізований період щорічно позитивну динаміку мала виручка фермерських господарств, хоча прибуток не має стійкої тенденції: у 2013 році порівняно із 2012-м він знизився на 27%. Рівень рентабельності у 2014 році хоча й зріс порівняно з 2013-м, проте є нижчим, ніж у 2010 році. Вищими є показники рентабельності рослинництва (31,5% у 2014 р.). Рентабельність тваринництва хоча й низька, проте має постійну тенденцію до зростання за останні три роки.

Важливою умовою розвитку фермерства є державна підтримка (табл. 3).

3. Державна підтримка фермерських господарств, млн грн

Показник	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Одержано коштів державної підтримки	448,2	626,3	934,5	836,6	1186,8
за рахунок бюджетних дотацій	93,4	67,3	66,1	45,7	34,4
із них:					
для підтримки виробництва продукції рослинництва	50,5	22,1	29,4	5,1	12,4
для розвитку тваринництва	7,8	14,4	13,1	24,5	19,0
для здійснення заходів з відтворення водних живих ресурсів	0,1	0,0	0,6	0,1	–
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	35,0	30,8	23,0	16,0	3,0
за рахунок відшкодування податку на додану вартість	354,8	559,0	868,4	790,9	1152,4
із них:					
для підтримки виробництва продукції рослинництва	302,5	531,9	822,9	738,8	1108,1
для розвитку тваринництва	52,3	27,1	45,5	52,1	44,3
Одержано коштів за рахунок бюджетних дотацій та ПДВ, тис. грн на 1 ФГ	10,7	15,5	22,9	20,5	30,1

Джерело: Складено автором на основі даних Державної служби статистики України [13].

Наведені дані відображають щорічне зростання як загальних обсягів державної підтримки фермерських господарств, так і з розрахунку на одне господарство, хоча її абсо-

лютні розміри не відповідають потребам ефективного розвитку фермерства. У структурі державної підтримки пряма фінансова підтримка у 2014 році становила 2,8%. Цей

показник знизився порівняно з попередніми роками (20,8% у 2010 році, 7 – у 2012-му, 5,4% – у 2013 році). Переважна частина державної підтримки здійснюється за рахунків відшкодування податку на додану вартість.

Найбільший обсяг державної підтримки припадав на господарства із середньою площею 315,6 га (24,0%) і 288,4 га (28,2%). Більшість фермерських господарств (93,3%) із середньою площею сільськогосподарських угідь 68,1 га майже не одержували державної підтримки [15, с. 251]. Таким чином, переважну частину бюджетної підтримки мають більші за розміром фермерські господарства.

Основними факторами, що негативно впливають на розвиток фермерства в Україні, є:

труднощі зі збутом продукції через падіння платоспроможного попиту населення, монополізм заготівельних і торговельних організацій, нестачу власного вантажного транспорту, нерозвиненість кооперації та ін.;

складна система оподаткування: незважаючи на наявність пільг і спеціальних режимів, розмір податків та обов'язкових платежів є непомірно високим, а система оподаткування й звітності досить громіздкою і складною. Це зумовлює вилучення у фермерів значної частини оборотних коштів, робочого часу, збільшує собівартість продукції та штовхає їх на приховування доходу [11];

неврегульованість земельних відносин, що пов'язано зі складністю оформлення власності на землю. Станом на 2013 рік 11,7% фермерських господарств були безземельними [13]. Іншим – важко залучити додаткові землі, а тому вони не можуть розширити своє господарство. У результаті не працює найважливіший ринковий механізм – земельно-іпотечне кредитування;

скорочення бюджетного фінансування. Обсяги підтримки фермерських господарств із боку держави низькі порівняно з їхнім внеском у забезпечення країни продовольством, а фермери погано поінформовані про державну підтримку, дуже складні процедури її оформлення;

випереджальне зростання цін на продукцію промисловості й послуги, що загострює проблему «ножиць цін»;

кредитно-фінансова політика щодо фермерських господарств є безсистемною, не має чіткої структури і не реалізує своєї прямої мети – забезпечення фермерства кредитними ресурсами для відновлення й розширення виробництва. Держава не забезпечує меншу процентну ставку сільськогосподарського кредиту. За даними НБУ, середньорічні ставки для нових кредитів сільського господарства у 2015 році становили 21,2% у національній валюті [7]. З огляду на рентабельність діяльності фермерських господарств така ставка є надто високою. До того ж складною є сама процедура одержання кредитів. Як наслідок – нестача обігових коштів, недостатня оснащеність матеріально-технічними ресурсами, добривами, насіннєвим матеріалом і т.д.;

повільний та нерівномірний розвиток кооперації, що стримується як об'єктивними причинами – відсутністю пільг і недофінансуванням державної цільової програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, так і суб'єктивними – нерозумінням сутності кооперації, неналагодженістю механізму взаємодії учасників кооперації, відсутністю мотивації фермерських господарств для роботи в єдиній маркетинговій мережі руху продукції та інші причини [14, с. 51];

у соціальній сфері на фермерство впливає протиріччя якості й темпів розвитку міста і села, нижчі доходи, нерозвиненість інфраструктури;

загострення екологічних проблем. Зростає руйнування та деградація ґрунтів унаслідок використання застарілих агротехнологій, недотримання сівоzmіни. Впливу ерозії зазнає 57,5% земель. Нині більше 40% орних земель України потребують проведення хімічної меліорації [12, с. 63].

Наведені фактори знижують потенціал розвитку нових фермерських господарств і зумовлюють необхідність посилення державного регулювання агросфери.

Досвід організації ефективного управління АПК розвинутих країн показує, що разом з розвитком ринкових відносин видозмінюються форми державного управління, переходячи від суто адміністративних функцій до соціального менеджменту, що орієнтова-

ний на задоволення потреб безпосередніх виробників у послугах щодо поширення передових технологій, професійної підготовки та інформаційно-консультаційного обслуговування [2; 3]. Держава забезпечує функціонування й підтримку регулятивних механізмів, ґрунтуючись на вивченні суспільної потреби в них та передає частину своїх управлінських функцій громадським інститутам (асоціаціям, спілкам і т.д.).

Удосконалення регулювання й підтримки діяльності фермерських господарств в Україні повинно здійснюватися за такими стратегічними напрямками:

1. Основним напрямом удосконалення державного регулювання є посилення адресності обсягів державного фінансування і підтримки. Передусім адресність державної підтримки фермерства повинна бути посилена в регулювальних програмних документах аграрної політики та бюджетному процесі у визначенні призначень і одержувачів. Важливими елементами системи державної підтримки мають стати агролізинг, страхування ризиків та відшкодування процентної ставки за інвестиційними кредитами, без чого важко здійснити модернізацію матеріальної бази фермерських господарств.

2. Державне регулювання у сфері ціноутворення повинно спрямовуватися на усунення диспаритету цін на сільськогосподарську й промислову продукцію. Одним із механізмів може бути закупівля за узгодженими з фермерськими асоціаціями гарантованими цінами продукції фермерських господарств у регіональні продовольчі фонди і вплив економічними (податкові пільги чи пільговими умовами кредитування) й адміністративними (контроль над нормами виходу готової продукції) методами у підприємствах, що займаються придбанням і переробкою фермерської продукції.

3. Необхідна реформа системи оподаткування фермерських господарств у напрямі збереження спрощеної системи оподаткування та пільг по ПДВ.

4. Розвиток кредитно-фінансової системи децентралізацією, зростанням ролі місцевої влади й міжфермерського кооперування. Основну частину кредитно-фінансової інфраструктури необхідно формувати в ре-

гіонах. За певних умов може бути ефективним короткострокове кредитування фермерських господарств із засобів регіональних бюджетів за пільговою ставкою під заставу продукції з повним або частковим погашенням боргу поставками в продовольчий фонд за фіксованими цінами. Але найоптимальніший шлях – розвиток міжфермерської кредитної кооперації. Необхідно також передбачити кошти в державному бюджеті на здешевлення кредитів для сільгоспвиробників на придбання вітчизняної техніки та визначити відповідний механізм кредитної підтримки.

5. Удосконалення інформаційно-консультаційної підтримки: налагодити регіональні системи моніторингу соціально-економічного стану фермерства, вивчення громадської думки фермерів і сільського населення силами департаментів сільського господарства, асоціацій фермерських господарств та соціологічних служб. Тому для фермерів необхідні інформаційно-консультаційна допомога, розширення доступу їх до ринку наукових, освітніх, консультаційних послуг й інформації. Необхідним є розвиток інституту дорадництва на основі структури Асоціації фермерських господарств.

6. Поглиблення інтеграційних процесів і кооперування забезпечить високий рівень розв'язання проблем маркетингової діяльності та матеріально-технічного й технологічного забезпечення виробництва [4]. Створення постачальницьких або сервісних обслуговуючих кооперативів розширить умови для спільного придбання і використання складної, енергомісткої та дорогої техніки, закупівлі матеріальних ресурсів, проведення ремонту й обслуговування технічних засобів. Результатом таких дій буде забезпечення надійності каналів постачання ресурсів, зниження витрат і підвищення результативності господарської діяльності фермерських господарств [9, с. 45].

7. Соціальний напрям розвитку фермерських господарств полягає у підтримці місцевих ініціатив розвитку сільських територій та поліпшенні якості життя на селі; підтримці й популяризації малорозвинених напрямів агросфери (виробництво лікарських

рослин, зелений туризм та інші) для активізації підприємництва серед сільського населення.

8. Посилення екологічної складової у діяльності фермерства можливе за рахунок виділення коштів на компенсацію заходів, що спрямовуються підприємствами на збереження й підвищення родючості ґрунтів і боротьбу з ерозійними процесами; охорона земель та раціональне використання сільськогосподарських угідь; стимулювання органічного виробництва.

Висновки. Поєднання адміністративних, економічних методів державного регулювання розвитку фермерства, таких як формування правової бази, вплив на сферу ціноутворення і забезпечення збуту продукції, використання механізму пільгового оподаткування, забезпечення доступу фермерів до кредитів на пільгових умовах, стимулюван-

ня кооперації, забезпечують ефективне функціонування й розвиток фермерських господарств та створюють передумови для перетворення їх у системоутворювальний фактор соціально-економічного розвитку села. Сучасний етап розвитку вітчизняного аграрного сектору зумовив необхідність зміни системи регулювання діяльності фермерських господарств, коли держава забезпечує функціонування регулятивних механізмів і здійснює підтримку, ґрунтуючись на вивченні суспільних потреб та передаючи частину своїх управлінських функцій громадським інститутам (асоціаціям, спілкам і т.д.). Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою механізмів забезпечення фермерських господарств послугами щодо поширення передових технологій та досвіду, професійної підготовки й інформаційно-консультаційного обслуговування.

Список використаних джерел

1. *Matthews A.* Promoting Family Farming: The European Union // *Great Insights*. – 2014. – Vol. 3. – P. 26-29.
2. *Lorant A., Fekete Farkas M.* (2015) More insurance subsidies for European farmers – is it needed? // *APSTRACT*. Vol. 9, Number 4. – P. 33-38.
3. *Ruoxi L., Dudensing R.* (2015). What Do We Mean by Value-added Agriculture? // *CHOICES* 4th Quarter №30(4). Retrieved from http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/229438/2/cmsarticle_479.pdf.
4. *Davidova S., Thomson K.* Family farming in Europe: challenges and prospects. - European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development. – 2014. – 65 p.
5. Sustainable agricultural productivity growth and bridging the gap for small-family farms. Interagency Report to the Mexican G20 Presidency (2012). Retrieved from <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/50544691.pdf>.
6. Towards stronger: Family farms - Food and agriculture organization of the United Nations. – Rome, 2014 – 39 p.
7. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17600932>.
8. *Гарбар В.В.* Економічна сутність поняття сталого розвитку фермерського господарства / Гарбар В. В. // *Економіка АПК*. – 2014. – №1 – С. 136-141.
9. *Довженко В.А.* Формування клієнтського капіталу фермерських господарств / В.А. Довженко // *Вісн. Житомирського нац. агроекологічного ун-ту*. – 2012. – №1(2). – С. 41-47.
10. Закон України «Про фермерське господарство» [Електронний ресурс] // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
11. *Лупенко Ю.О.* Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади / Ю.О. Лупенко, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік. – К.: ННЦ ІАЕ, 2015. – 444 с.
12. *Олішевська А.М.* Удосконалення економічного середовища і забезпечення ефективного продажу виробленої продукції фермерських господарств / А. М. Олішевська // *Інвестиції: практика та досвід*. – 2011. – № 9. – С. 60-64.
13. Статистичний збірник «Сільське господарство України» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. *Суліменко Л.А.* Роль обслуговуючої кооперації в розвитку фермерських господарств / Л.А. Суліменко, О.В. Нечипорук // *Вісн. Житомирського нац. агроекологічного ун-ту*. – 2012. – № 1(2). – С. 47-52.
15. *Яворська Т.І.* Державна підтримка фермерських господарств: сучасні реалії / Т. І. Яворська // *Зб. наук. праць Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (економічні науки)*. – 2013. – № 4. – С. 250-254.
16. *Кісіль М.І.* Інвестиційна привабливість сільського господарства регіону / М. І. Кісіль // *Економіка АПК*. – 2014. – № 8. – С. 44-51.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2016 р.

* * *

Наукове обґрунтування рівноваги в природі

Наукова праця академіка НААН Б.Я. Панасюка* – це помітний науковий доробок у сфері розуміння тисячолітніх процесів зміни кліматичної системи планети Земля та їх впливу на людину і економіку.

В 11 розділах, побудованих за принципом диференційованого підходу до висвітлення теми як єдиного взаємозв'язаного цілого, автор із застосуванням філософського й аналітичного підходу висвітлив багатогранно і комплексно всі компоненти, за допомогою яких можна чітко уявити про функціонування Всесвіту, існування людини та живої речовини, сучасні природні процеси на нашій планеті, історичні аспекти кліматичних змін і їх вплив на людину й економіку. При цьому в кожному розділі простежується авторська думка щодо розуміння невідомого, «таємниці таємниць» – появи людини, призначення її на Землі, розуміння новітніх природних процесів тощо. Такий підхід є цікавим і з позиції космології, кліматології, екологічної науки та її законів, інших природничих наук пізнання навколишнього середовища, історії його існування й розвитку.

У пропонованому виданні розглядаються фундаментальні філософсько-наукові проблеми, які турбують людство: кліматичні зміни, залежність живої природи і людини від кліматичних процесів, залежність соціально-економічної динаміки від природних ресурсів і кліматичних змін.

Проблема кліматичної динаміки розглядається в контексті геологічної історії планети Земля як складової Всесвіту, нашої Галактики і Сонячної системи. На багатьох прикладах минулого і сучасного автор переконує, що наша планета знаходиться на геологічному історичному шляху до похолодання, окремі ж країни, залежно від руху вісі Землі, можуть переходити в теплі чи холодні пояси планети.

Проблема залежності людини, як усієї живої природи, від кліматичних змін розглядається під кутом зору, що всі види живої природи рослин-

ного і тваринного світу є проявом форми живої речовини, які з'явилися на нашій планеті в певний визначений природою період, за певних кліматичних умов, з чітко визначеними функціями. Дослідник вважає, що такий період у геологічній історії нашої планети був не єдиним. У сучасний період розвитку людської цивілізації автор дотримується думки про настання ери пізнання і вдосконалення.

Проблема залежності економіки від природних ресурсів і клімату розглядається в таких напрямках: перший – ресурси планети Земля здатні нагодувати понад 8 млрд осіб; другий – настала епоха, коли людство має дотримувати рівноваги між можливостями природи і потребами людини; третій – кризові явища, які охопили всі країни світу, є наслідком не фінансово-кредитних чи економічних негараздів, а порушенням рівноваги між можливостями природи і надмірними потребами людини.

Загалом робота підготовлена на високому науково-дослідному рівні з використанням сучасної методології розгляду та наведенням численних прикладів для підтвердження теоретичних положень, вивчено значний обсяг наукового надбання вітчизняних і зарубіжних учених, в яких відображено здобутки сучасної зарубіжної й вітчизняної наукової думки з досліджуваних питань.

Наробки автора в подальшому можуть стати у нагоді для пізнання новітніх природних явищ, у т.ч. змін клімату, розроблення загальнопланетарної стратегії існування й розвитку нашої планети і людської цивілізації та ін. Дане видання може бути корисним широкому колу читачів, фахівцям – екологам і економістам за спеціальністю природокористування, які займаються питаннями використання й охорони природних ресурсів, ученим, молодим науковцям, викладачам і студентам вищих навчальних закладів різних профілів, усім, хто цікавиться цією проблематикою.

**О.І. ФУРДИЧКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
директор Інституту агроекології і природокористування НААН**

* * *

* Панасюк Б.Я. Клімат. Економіка. Людина [наук. вид.] / Б.Я. Панасюк. – Ніжин: ТОВ «В-во «Аспект-Поліграф», 2015. – 356 с.